Tarihî Süreçte Hereke Limanı ve Kalesi: Kazılar ve Mimari Araştırmalar

Füsun Tülek – Serkan Gedük

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı. Orcid no: 0000-0001-8652-6019, fusuntulek@kocaeli.edu.tr – Kocaeli Müzesi Müdürü, Orcid no: 0000-0002-5747-7251, serkangeduk@hotmail.com

HEREKE PORT AND THE CASTLE IN HISTORY: EXCAVATIONS AND ARCHITECTURAL RESEARCH

Abstract

Hereke port and its castle are between Kadıköy/ Chalcedon and Kocaeli/ Nikomedeia city, at the end of the northern coast of Kocaeli Gulf, in the east. The Hereke castle crowns a hill, ±180 m distant from the shore, controlling the harbor. The first mention of Hereke in the written source is dated to the 6th century AD, stating that there was "a large emporion- a trading port - ἐμπόριον μέγιστον in the Gulf of Nicomedeia." The port of Hereke, with its only known ancient name, was located after the Nikomedeia port and before the Dilovası port at the mouth of the Libyssa- Dil Stream and played an active role in the maritime trade of Nikomedeia. Kocaeli Museum conducted excavations at the Hereke Castle in 2011, which yielded architectural units such as a warehouse, kitchen, and plenty of glazed ceramic fragments of white and red paste dated to the 10th-11th, and the 12th and 13th centuries. Excavations of nearby Medieval Castles and sites yielded glazed vessels in similar paste and decoration to Hereke vessels denoting that the Hereke port was trading with such sites. Hereke was established as a trade port and became an embarking port of sea routes. It was also a center of ceramic production that dispatched glazed ceramics to regional ports. The diversity of the centers where the ceramics produced in Hereke kilns denotes the extent of maritime trade. This study aims to investigate the history of Hereke port and castle in a historical context through the architectural and small finds unearthed during the excavations.

Keywords: Emporion, Port, Castle, Medieval, Glazed Ceramics.

Öz

Hereke yerleşimi ve kalesi, Kocaeli Körfezi'nin kuzey sahilinin sonunda, doğuda, Kocaeli/Nikomedeia ile Kadıköy/Khalkedon arasında konumludur. Yerleşimin kalesi kıyıdan ±180 m içerde, limanı görür şekilde bir tepeyi taçlandırmaktadır. Hereke'den ilk bahseden MS 6. yüzyıla tarihli yazılı kaynakta "Nikomedeia Körfezinde büyük bir emporion- ticaret limanı-bir ἐμπόριον μέγιστον" olduğunu belirtmektedir. Hereke- bilinen tek antik ismi ile Charaks limanı, Nikomedeia limanından sonra ve Libyssa-Dil Deresi ağzındaki Dilovası limanından önce konumlu olmakla, Nikomedeia deniz ticaretinde aktif rol oynamıştır. 2011 yılında kazıları yapılan Hereke Kalesinde sur duvarları, ambar ve mutfak gibi mimari birimlerin yanı sıra küçük buluntular arasında çok sayıda sırlı MS 10-11. yüzyıla tarihlendirilebilen beyaz hamurlu ve MS 12. ve 13. yüzyıllara tarihlendirilebilen kırmızı hamurlu sırlı seramikler çıkmıştır. Hereke sırlı kaplarının şekil, hamur ve bezeme açısından benzerleri çeşitli Ortaçağ kale ve yerleşimlerinde görülmektedir. Bir ticaret limanı olarak kurulup zamanla deniz yolculuk rotalarında durma yeri olarak kullanılan Hereke limanının aynı zamanda üretim yapan ve ürettiğini satan bir ticaret merkezi olduğunu kale kazılarında bulunan fırın atıkları da bulunmuş olan sırlı seramiklerin aynılarının farklı bölgelerde bulunmasından anlıyoruz. Hereke seramiklerinin dağılım gösterdiği merkezlerin çeşitliliği ticaretinin boyutunu ve ticaretin zenginliğinin de göstergesidir. Çalışmamız, Hereke yerleşimi ve kalesinin tarihçesini araştırmak ve kazılar ile ortaya çıkan mimari ve küçük buluntular üzerinden limanın ve kalenin varlığını bir tarihsel bağlama oturtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ticaret Limanı, Kale, Ortaçağ, Sırlı Seramik.

* Araştırma. Makale geliş tarihi: 13.11.2022; Makale kabul tarihi: 27.11.2022

Konum ve Tarihçe

Hereke yerleşimi ve kalesi, Kocaeli kent merkezinin 27 km batısında, Kocaeli Yarımadası'nın güney, Kocaeli Körfezi'nin ise kuzey sahilindedir. Yerleşimin kalesi kıyıdan ±180 m içerde, limanı görür şekilde ±25 m rakımda bir tepeyi taçlandırmaktadır. Günümüz Hereke yerleşimi sarp ve yüksek bir kayalığın denize uzanan eteğinde otoyol ve demiryolu arasına sıkışmış bir alanda kuruludur. İki ayrı yerleşim alanına ayrılan Hereke'nin kıyıdan kayalığın eteğine doğru gelişen kısmı Aşağı Hereke ve kayalığın üstündeki düzlükte kuzey ve kuzeydoğuya, "kışladüzü" olarak tanımlı alanda gelişen Yukarı Hereke'den oluşmaktadır. Aşağı Hereke, yüksek kayalığın koruduğu bir koya sahiptir; ±80-90 m yüksekliğindeki kayalıktan kıyıya inen Uludere (Ambarlı) Deresi Aşağı Hereke'nin tek tatlı su kaynağıdır. Dar bir kıyı çizgisine sahip Hereke'nin günümüzde kıyıdan içeri ±600 m'lik yerleşim alanı kısmen derenin getirdiği alüvyon dolgu ile zamanla gelişmiş olmalıdır (Uzun 2021: şek. 2, 7). Kayalığın kuzeyden koruduğu Hereke koyu, son derece korunaklı bir topografya ve tatlı su kaynağı ile yaşantıya uygun bir liman yerleşimidir.

Kocaeli Körfezi'nde doğudan batıya doğru Nikomedeia ve Kadıköy/Khalkedon arasında kuzey kıyısında denizel ulaşımı sağlayan Hereke, bilinen tek antik ismi ile Charaks limanı, Nikomedeia limanından sonra ve Libyssa/Dil Deresi ağzındaki Dilovası limanından önce konumlu olmakla Nikomedeia deniz ticaretinde aktif rol oynamıştır.

Tarihî Kaynaklar ve Seyahatnamelerde Hereke

Hereke, MS 6. yüzyıla kadar antik kaynaklarda geçmemektedir. MS 2. yüzyıla tarihlenen Ptolemaios'un *Coğrafya* kitabında Astakos/Kocaeli Körfezi'nde Lybissa'dan sonra doğuya doğru kıyıda belirtilmemektedir (Ptol. *Geograph*. V,1,3 ve V,1,13). Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak yalnızca yolcuların inip güvenli bir şekilde mola verebilecekleri yerlerin isimlerini gösterir "Yol Listeleri" bilinmektedir. Batı yönünden doğuya doğru Anadolu kıyılarında gidildiğinde Khalkedon ve Nikomedeia arasında işlek olan bir *cursus publicus*- Roma Devlet Yolu bulunmaktadır. Hereke, coğrafi olarak bu Roma Devlet Yolu üstünde olmasına karşın yol güzergahında *mutatio* / mola yeri veya *mansio* / konaklama yerlerini gösterir listelerde Hereke'nin ismi geçmemektedir[1]. Roma Devlet Yolu üstünde *mutatio* ve *mansio* olan yerleri ve aralarındaki mesafeyi gösterir yol listesi olan ve MS 3. yüzyıla tarihlenen *itinerarium antonini augusta* da Hereke'yi listelememektedir (Itin. Augusta). MS 4. yüzyılda, 333 yılında Kudüs'e Hac için giden Hacı Yolu'nu listeleyen *itinerarium burgundelisa_hierosolymitanum*'da da mola verme ve konaklama yerleri arasında Hereke yer almamaktadır. Khalkedon/Kadıköy'den başlayan yolda durma yerleri *Nasette mutatio, Pandiciamansio, Pontamusmutatio, Libissamansio, Brungamutatio ve civitas Nicomedeia* olarak listelenmektedir. Lybissa/Dilovası ve Brunga/Yarımca arasında konumlu Hereke'de yolcular durmamaktadır. MS 4. veya en geç 5. yüzyıl ortasına tarihli *Tabula Peutingeriana* resimli haritada da Hereke yol üstünde bir yerleşim olarak gösterilmemektedir (Tab. Peutin.).

Hereke'den ilk bahseden yazılı kaynak MS 6. yüzyıla aittir; Bizanslı Stephanos imparatorluğun yerleşimlerini listelediği *Ethnika* kitabında, Hereke'yi "Nikomedeia Körfezinde büyük bir emporion -ticaret limanı- bir ἐμπόριον μέγιστον" olarak tanımlamaktadır (Steph.Byzn., 688.10). MS 7. yüzyılda, 603-610 yılları arasında Konstantinopolis'ten Akra'ya giden bir Yahudi gezginin yolculuğunda gemisinin Bithynia bölgesinde uğradığı limanlar arasında Charax ve Pylai limanlarını da belirtir, *Doctrina Jacobi* başlıklı metinde (Malamut 2000)[2]. MS 7. yüzyılda, Hereke'de yerleşenler olduğunu, Yahudi Jakobus'un metninde ve İmparator Heraklios zamanında Yeşiller ve Maviler'in çatışmasının Yahudilere ve Hıristiyanlara sıçramasında Herekelilerin de rolü olmasından kızgınlıkla bahsetmesinden anlıyoruz (Belke 2020: 497). MS 6. yüzyıl metninde belirtildiği gibi yalnızca bir ticaret limanı değil, 7. yüzyıl metninden de anlaşıldığı gibi deniz yolcularının da uğradığı bir limandır Hereke. Arap coğrafyacısı, MS 10. yüzyılda yaşayan al-Maqdisi'nin kaydettiği iki yol güzergahından birinde Diyarbakır'dan başlayıp Konstantinopolis'te biten yolun Nikomedeia'dan geçtikten sonra Hereke'den geçtiği gösterilmekte ve Honigman'ın yayınladığı *Itıneraire Arabes a Travers l'Asie Mineure* haritasında da Hereke *haraqa hisn* olarak isimlendirilmiştir (Honigmann 1936: 270). Hereke'nin ismi, MS 11. yüzyılda saray ile ilgili bir olayda geçer; bir Herekeli 1095 yılında İmparator Romanos IV Diogenes'in oğlu olup tahtta hakkı olduğunu iddia ederek İmparator Alexios I'e karşı isyan etmiştir. 1182 yılının başında gelecekteki İmparator Andronikos I başkente ordusu ile giderken Andronikos Angelos ile burada savaşmış ve yenmiştir (Belke 2020: 497).

IV. Haçlı ordusunun başkent Konstantinopolis'i ele geçirmesi sonrasında 1207 yılında Fransız şövalye Macaire Saint Menehoult, başkent ile Nikomedya arasında Hereke/Caracas kalesini, diğer bir haçlı şövalye Guillaume de Sains ise körfezin güneyinde bir kaleyi ele geçirerek İznik'e giden yolu kontrol altında tutarken, aynı zamanda körfezi ve körfezdeki deniz ulaşımını da kontrol altında tutmuşlardır (Villehardouin, 460)[3]. Kısa süre sonra Nikea/ İznik'te konuşlu İmparator I. Theodoros Laskaris ile savaşan bu küçük Haçlı Ordusu yenilir, Hereke Kalesi'nde konuşlanan Fransız Şövalye ve askerleri savaş alanında yok olur ve 1207 Nisan ve Mayıs aylarında geri çekilen Haçlılar önce Nikomedeia ve Kyzikos kalelerine sığınırlar sonra da İmparator I. Theodoros Laskaris ile yapılan antlaşma sonucu Kyzikos kalesini yıkarak Başkent Konstantinopolis'e dönerler (Villehardouin, 480-486).

MS 1240/41 yılında İmparator III. Ioannes Vatatzes Kocaeli yarımadasında Latinlere karşı düzenlediği saldırıda Hereke'den geçmiştir. Latinlere karşı Vatatzes'in saldırılarında Dakibyza yerleşimi ve Niketetia kalesi yerle bir olmuş (Belke 2020: 831) ve 1241 yılında Vatatzes başa geçene kadar görevini yerine getiren kaleler, sonrasında önemini kaybetmiştir (Foss 1996: 100).

İmparator III. Andronikos Ioannis Kantakuzenos, Kocaeli yarımadasında Türk ordularının ilerleyişini durdurma çabasında Pelekanon'da (Nicol 2002: 199) Orhan Gazi'ye karşı savaştıklarında 1329 yılında, Bizans ordusunun dinlenmek üzere çekildiği yerler olarak Philokrene ve Ritzion gibi yerlerden bahsedilmesine karşın Charax/Hereke'den bahis geçmemesinin (Ramsay 1890: 185) nedeni, Hereke'nin topografyası orduların konuşlanmasına uygun olmamasından olsa gerektir. Hereke ticaret limanının 14. yüzyılda dahi hâlen ticarette işlek olduğunu bir deniz yolculuğu seyahatnamesinde bahis ile anlaşılmaktadır (Belke 2020: 299).

1337 yılında Orhan Gazi'nin Nikomedeia'yı alması ile Hereke de Osmanlı yönetimine girmiş olmasına karşın 1402 yılında elden çıkan kale, Sultan Mehmet Çelebi 1'in kaleyi 1417 yılından sonra ikinci kez saldırdığında almasından öğreniyoruz (Belke 2020: 224).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında bölgeye gelen seyyahlar da Hereke'den ve kalesinden bahsetmişlerdir. Derschwam 1555 yılında Hereke'ye yaklaştıklarında "yüksek, çıplak ve kayalık bir dağ" görür. Derschwam, devamla yolu ve kaleyi betimlerken "dar bir yoldan tepeden denize doğru" indiklerinde "etekleri aşağıda yola kadar uzanan bir kayanın üstüne oturmuş büyük ve harap bir Rum şatosu" gördüklerini belirtir. Harap kalenin birkaç kulesi ayakta kalmış ve yanından dağdan aşağı inen bir dere aktığını anlatır (Derschwam 1992: 209-210). Derschwam'ın anlatımından çıplak tepenin üstünde üzüm bağları ve birkaç ev olduğunu ve kentin limanının hâlen işlek olup limandan gemilere odun yüklendiğini öğreniyoruz.

Aynı yüzyılda Sultan Süleyman'a eşlik eden ve ordu ile bölgeden geçen Matrakçı Nasuh kalenin minyatürünü yaptığında Kal'a-i Hereke'yi MS 16. yüzyılda adeta duvarları yıkılmamış ve kale harabeye dönmemişçesine olası tam halini düşleyip de tüm burçları kare planlı ve ayakta durur vaziyette betimlemiştir. Kal'a-i Hereke minyatüründe 6 adet dörtgen planlı burç görülmekte ve kale dışında da 2 değirmen görülmektedir.

Evliya Çelebi 17. yüzyılda bölgeye geldiğinde Derschwam'ı doğrulayıp "iki tarafından dere akan bir kayalık üstünde küçük ve güzel ama boş" bir kaleden bahseder (Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Cilt 2. Kitap 1, 199). Evliya Çelebi de kalenin dışında bir değirmen olduğundan bahsetmektedir.

Hereke ve Çevresinde Arkeolojik Buluntular

Stephanos Byzantinos dışında yazılı metinlerin sessizliğine karşın arkeolojik ve epigrafik araştırmalar günümüz Hereke'nin kuzeyinde kayalığın üstündeki düzlükten, ki bugün "Kışladüzü" denen ve orduların konaklama yeri anlamına gelen alanın kuzeyinde Roma ve sonrası dönemlere tarihli yazıtlı taş eserler bulunmaktadır. Aşağı Hereke'nin 10 km kuzeybatı yönünde bugün Yukarı Hereke'ye yakın Kirpi veya Karaağaç Bayırı denilen yerde lahit parçaları bulunması civarda bir antik yerleşim olduğunu düşündürmektedir. Aynı civarda Kalburcu Köyü'nde Roma Dönemi'ne ait sunaklar, kaide, sütun, başlık ve lahit parçaları görülmüştür (Şahin 1973: 105). Kalburcu'daki bir sunağın tanrı Men Dolanos'a ithaf edilmiş olduğu (Şahin 1973: 121, kat. nr. 66) ve bu antik köylerdeki kalıntıların yazılardan anlaşıldığı kadarı ile çoğunun Antoninler Dönemi'ne, MS 2. yüzyıla ait oldukları görülmektedir. Erken dönem yerleşim alanı olarak çok dar ve kayalık olan deniz kıyısı değil kayalık üstündeki kuzeye doğru genişleyen düzlüğün seçildiği, buluntulardan anlaşılmaktadır.

Bölgede Kara ve Deniz Yolculuğu

Antik yollar ve yol taşları üzerine yapılan arkeolojik ve epigrafik araştırmalarda Hereke'nin doğusunda, kıyıda Şirinyalı yerleşiminde ve birkaç km daha doğuda yer alan Brunga/Yarımca yerleşiminde mil taşları bulunmuştur (French 1988). Mil taşlarının bulunması Hereke'nin sahilden geçen Roma Devlet Yolu üstünde olduğunu ancak bir soluklanma, taşıt değiştirme ve bir konaklama yeri olmadığını göstermektedir. Ayrıca Roma Devlet Yolu'nun, Libyssa/ Dilovası'ndan bir kolu ayrılarak kıyıdan uzaklaşıp bir sinüs çizerek kuzeye doğru ve bugün de olduğu gibi Sevindikli Köyü civarında kavşak yaparak yolun bir kolu doğuya Nikomedeia kentine doğru devam eder; bugün hâlâ var olan Çayırova-İzmit yolu, İstanbul yolu olarak da bilinir[4]. Diğeri ise kuzeye devamla bugünkü Kutluca Köyü'ndeki Taşköprü'den geçerek doğuya Kandıra yönüne devam etmiş olmalıdır. Daha kuzeyde Kutluca Köyü'nde Roma'ya, MS 1. yüzyıla ait Taşköprü'nün olması, antik karayolunun kuzeydoğuya yönelen kolunun kıyıdan içeride kırsaldan doğuya doğru gittiğini göstermektedir.

MS 9. yüzyılda başkentten Anadolu'ya giden yol *demosios dromos* üzerinde "άπλήκτα" mola yerlerini belirten bir liste, İmparator VII. Constantine Prophyrogennitus'un *de ceremonii-Seremoniler* kitabına ek olarak konmuş ve ordunun Nikomedeia-Malagina-Mekece Karayolu'nu göstermektedir (Huxley 1975: 90). Bu dönemde karayolların çeşitlendiği *Bizans Dromosu* -resmî devlet yolu ve din adamları ile tüccarlar tarafından kullanılan birkaç karayolunun da yoğun kullanıldığını, aynı zamanda güney Bithynia Bölgesi'nde limanların işlekleştiği ve deniz yolunun da resmî yola tercih edilecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz; örneğin Beypazarlı (Sykeon) Theodore ve Synadalı Leon gibi azizlerin *Vita*- yaşamlarını yazdıkları kitaplarda *sinod*- dinî toplantılar veya sürgüne giderken başkent Konstantinopolis veya Anadolu içlerindeki yolculuklarda Güney Bithynia'da kara yolculuğu yapıp Pylai, Lapseki veya Kios/ Gemlik limanlarından gemiler ile yolculuklarına devam ettikleri görülmektedir (Kaplan 2000).

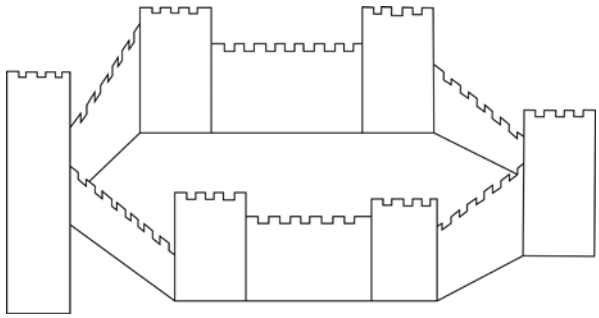
Bir Ticaret Limanı Olarak Hereke

Hereke'den ilk defa MS 6. yüzyılda "büyük bir ticaret limanı" olarak bahsedilmesi, ancak limanın hâlihazırda var olduğunu ve bu bahisten önce kurulmuş olduğunu gösterir. Hereke Limanı MS 6. yüzyılda kurulmuş olsaydı dönemin resmî tarihçisi Prokopios, İmparator Iustinianus'un imar etkinliklerini övgü ile listelediği *de aedificii* başlıklı kitabında diğer imar edilen yapı ve kentler ile Hereke limanını da yazardı. Hereke limanı MS 6. yüzyıldan önce var ve işlek ise birer *mansio*- ana konaklama yerleri olan ve arası 1 günlük mesafe olan Dilovası-Lybissa ve Nicomedeia arasında başka bir istasyona gerek olmadığından Hereke'nin adı *itinenari*- mola yerlerini belirtir yol kılavuzunda belirtilmemiş olabileceği gibi, güvenlik nedeni ile de bir ticaret limanı olan Hereke'de yolcuların mola vermesi uygun görülmemiş olmalıdır; unutulmamalıdır ki, Roma İmparatorluk Dönemi'nde *cursus publicus*- Devlet Yolu ancak hangi araçlarla ve nasıl gidileceğini gösterir resmî izin belgesi ile yolculuk edilebilir bir yoldu.

Roma Dönemi ve Erken Ortaçağ'ın ulaşım ağında Hereke'nin, deniz yolculuk istasyonu olmaktan daha çok deniz ticareti için seçilmiş doğal korunaklı koyu olan bir liman olmak üzere seçildiği anlaşılmaktadır. Hereke limanı, Nikomedeia ve Libyssa arasında yolcu taşımacılığına yönelik bir iskele değil ticari üretim ve emtianın taşınacağı bir ticaret- *emporion* olarak kurulmuş bir limandır. Arkeolojik araştırmalar henüz MS 6. yüzyıla tarihlenebilen maddi kültür malzemesi ortaya çıkarmamıştır. Hereke'nin, Bithynia Bölgesi'nin bir Roma eyaleti ve Nikomedeia'nın da başkenti olarak seçilmesinden itibaren bir liman olarak düzenlenmiş olması da olasıdır.

MS 6. yüzyılda İmparator Iustinianus art arda depremlerle bölgenin yıkılması nedeni ile yolcu ve emtia dolaşımını kara yolundan deniz yoluna kaydırmıştır. İmparator Iustinianus, Khalkedon/Kadıköy'den başlayan karayolunu kullanan posta hizmetlerinin görevlerini ivedilikle yerine getirmeleri için Dakibyza/Darıca'dan tekneler ile körfezin güneyine geçmesini sağlamış ve karşı kıyıya Pylai (Şahin 1978: 39; Foss 1988) limanı oluşturulmuştur. Öte yandan, özellikle de orduların geçişi için gerekli olan ve doğuya Pers ülkesine devam eden kara yolu da ıslah edilmiş ve kullanılmaya devam etmiştir (Prok. *Hist.Arc.,* XXX.125). Hatta İmparator Iustinianus doğuya giden karayolunu ıslah eden imar etkinlikleri arasında Sakarya üstünde bir köprü de inşa ettirmiştir.

MS 4. yüzyılın son çeyreğinde çok büyük depremler geçiren Nikomedeia ve çevresinde (Amm. Marc., 17,7,1-16) 24 Ağustos 368 yılında yaşanan felaketten sonra İmparator II. Theodosius zamanında (408-450) 26 Ocak Pazar günü MS 447 yılında bir başka büyük deprem felaketi yaşanmıştır (Mal. Chron., 14,363). 70-80 yıllık bir süreçte birçok deprem ve tsunami gibi felaketten sonra MS 5. yüzyıl ortasından sonra bölge yeniden imar edilmeye başlanmış ve tümden kayalık üstüne oturmuş ve sırtını kayalara yaslamış dar üçgen bir koyu olan falez dibindeki bu doğal limanın, Nikomedeia'nın yeni "büyük ticaret limanı" olarak seçilip düzenlendiği düşünülmektedir.

Res. 1: Hereke Kale, Dirimtekin plan üstünden uyarlama (Çiz. K. O. Arabacı).

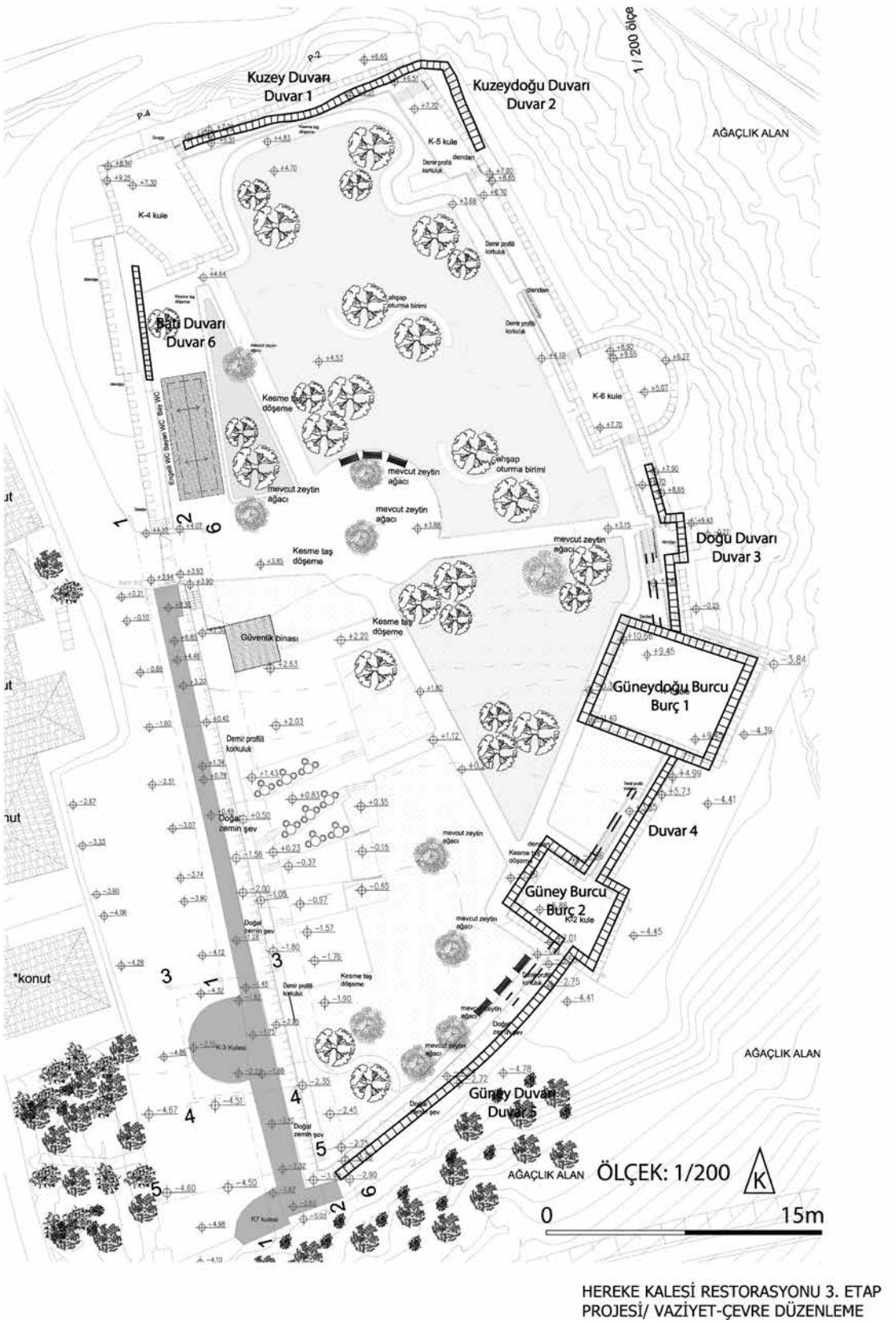
Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılarda Kale ve Mimarisi

Hereke kalesine ilişkin somut kültür malzemesi ve mimari veriler Ortaçağ'da yoğunlaşmasına karşın çok daha öncesinde kurulmuş bir limanı koruyan burç veya kale gibi bir askerî mimarinin olmaması düşünülemez. Deniz yolunda gemilerin gelişinin gözetilmesi gibi karadan gelişin de denetlenmesi ve hatta limanda güvenliğin sağlanması için bir kolluk kuvveti bulundurulması gibi gereksinimler bir askerî yapının varlığını zorunlu kılmış olmalıdır.

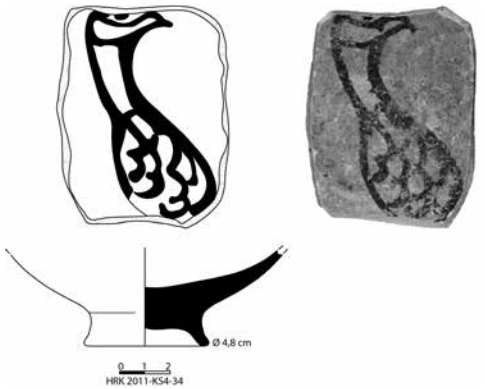
Hereke kalesi, Matrakçı Nasuh tarafından MS 16. ve 17. yüzyıllara tarihli bir minyatür ve Derschwam ve Evliya Çelebi tarafından betimlenmiştir. Kalenin ilk arkeolojik ve mimari incelenmesini İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden F. Dirimtekin 1959 yılında ve ikinci olarak da 1996 yılında C. Foss yapmışlar ve kısa bilgiler ile kalenin bir hâlihazır planını yayımlamışlardır (Res.1). Dirimtekin ve Foss aynı Ortaçağ yazılı metne dayanarak Şövalye Macaire de Sainte Menehoult ve Guillaume de Sains'in körfezin kuzey kıyısında Charax/Caracas ve güney kıyısında Civetot kalelerini inşa ettiklerini belirtmektedirler. Oysa daha erken tarihli bir başka Ortaçağ yazılı metinde, MS 11. yüzyıl sonunda İmparator Alexios I Komnenos'un (1048-1118) yaşamını bir destan şeklinde anlatan kızı prenses Anna Komnenos tarafından yazılmış *Alexiad* destanında imparatorun Türk akınlarına karşı Helenopolis yakınında Civetot veya Kibotos (Çoban Kale) kalesini yaptırdığını belirtmektedir (Ann. Kom., 6,X).

MS 11. ve 12. yüzyıllarda körfezin kuzey kıyısını koruyan diğer kalelerin yanı sıra Hereke'de de bir kale hâlihazırda bulunmaktadır ki, İmparator I. Alexios Komnenos burada bir kale yapımına gerek duymamıştır. Nitekim MS 10. yüzyıla tarihli Arap Yol Kılavuzu'nda bu Hereke kalesinin varlığı, *Haraka Hisn* olarak belirtilmesinden anlaşılmakta ve kalenin tarihlenmesinde bir *terminus ante quem* oluşturmaktadır. Hereke kalesinde 1940 yılında bulunan ve İmparator I. Alexios Komnenos'un oğlu II. Ioannes Komnenos (1118- 1143) dönemine tarihlenen altın sikkeler, kalenin MS 1118-1143 yılları arasında ve IV. Haçlı Şövalyeleri öncesinde de kullanıldığını gösterir (Yüce 2009).

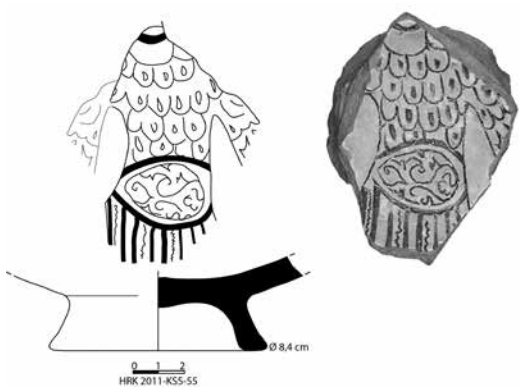
2011 yılında Kocaeli Müzesi arkeologları kale içinde bir kurtarma kazısı yapmış ve kaleye ilişkin bilgilerimizi güncellemişlerdir. Kale ±150 x 80 m boyutlarında ölçülmüştür. Batı kanadı hemen tümden yıkılmış kalenin Foss'a göre 2 yuvarlak 2 de dörtgen burcu bulunmaktadır (Foss 1996: 101). Müze arkeologlarının yürüttüğü arkeolojik kazılarda yuvarlak burçlar ortaya çıkarılamamışsa da kalenin güneybatı köşesinde bir yuvarlak burç temeli olması kazı vaziyet planında (Res. 2) öngörülmüştür (Müze Kaz. Rap. 2011). Müze kazısında pişmiş toprak, taş, metal ve fildişinden olmak üzere küçük buluntular ortaya çıkarılmıştır. Buluntular arasında ağırşak, ağırlık, oyun taşı ve kemikleri, ok uçları, tunç aplikler, metal minyatür kap, sikke, mühür, cam bilezik, sırlı ve sırsız günlük kullanım kapları, tabaklar, Latince yazıtlı bir taş eser gibi çeşitli küçük eserler bulunmaktadır. Küçük buluntular arasında seramik parçaları birkaç bin adet gibi çok sayıdadır (Müze Kaz. Rap. 2011). Doğuda Duvar 3'ün dibinde çok sayıda sırlı seramik parçası arasında üretim atıkları, fırın gereçleri, ilk fırınlama sonrasında ikinci fırınlamayı bekleyen parçalar bulunması ve bulunan çok sayıdaki seramiğin homojen bir hamur, şekil ve bezemeye sahip olması, kalede bir seramik üretimi olduğunu kanıtlamaktadır (Res. 3.-6).

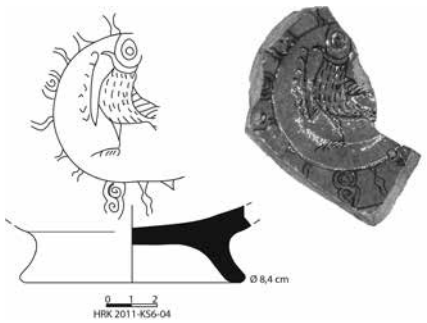

Res. 2: Hereke Kale, kazıda belgelenen vaziyet planı ve restorasyon planları çakıştırmalı plan (Çiz. K. O. Arabacı).

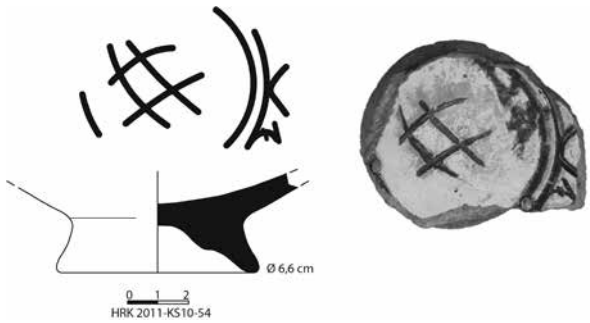

Res. 3: Hereke Kale, beyaz hamurlu sırlı kuş betimli seramik (Çiz. K. O. Arabacı).

Res. 4: Kırmızı hamurlu sırlı insan betimli seramik (Çiz. K. O. Arabacı).

Res. 5: Hereke Kale, kırmızı hamurlu sırlı kuş betimli seramik (Çiz. K. O. Arabacı).

Res. 6: Hereke Kale, kırmızı hamurlu sırlı geometrik bezeli seramik (Çiz. K. O. Arabacı).

Arkeolojik kazılarda birbirleri ile bağlantılı devam eden veya uzantıları yıkılmış olarak 6 ayrı kale duvarı tespit edilmiştir; Duvar 1-6 olarak numaralandırılan, kuzey duvarı (Duvar 1), bu duvara 90 derece açı ile bağlı kuzeydoğu duvarı (Duvar 2), doğu duvarı (Duvar 3), Duvar 3'ün bitiştiği güneydoğu burcu (Burç 1) ve güney burcu (Burç 2), kare planlı bu her iki burç arasında bulunan Duvar 4, Burç 2'ye bitişik güney duvarı (Duvar 5) ve batıda Duvar 1'e yakın ama birleşmeyen batı duvarı (Duvar 6) ortaya çıkarılmıştır. Kuzey duvarı (Duvar 1), 10 m yüksekliğinde 15 m uzunluğundadır (Res. 2).

Duvarların almaşık örgülü ve irili ufaklı düzensiz taş örgüleri ile çeşitli dönemlerde tamirat ve tadilat gördüğü anlaşılan Hereke kalesinin duvarlarında dönemsel duvar örgü özelliklerini koruyan özgün duvar örgüsünün okunabildiği tek duvar kalıntısı doğu duvarı, yani Duvar 3'tür. Duvar 3, taş örgüsünün her birinin etrafında ince tuğlalar ile çevrelendiği ve adeta taşların paketlendiği görülüyor. Duvar 3'teki özgün ve düzgün duvar örgüsünü yapının doğu cephesinde bulunan duvar kalıntılarında görmekteyiz (Res. 7-8). Bizans mimarisinde *cloisonné* olarak tanımlanan tekniğin (Res. 9), MS 10. yüzyılda "tek sıra hâlinde örülen taşların her biri dört tarafından hem yatay hem dikey yerleştirilen tuğlalar ile çevrelendiği" bir duvar örgüsü görülmeye (Mango 1978: 177) başlanır. Çerçeveli veya *cloisonné* olarak tanımlı duvar örgüsünün erken örneklerini MS 10. yüzyılda Hosios Loukas Meryem Ana Kilisesi'nde (Ousterhout 2008: 173) ve Hereke Kale Duvar 3 benzeri ancak daha bezeli bir *cloisonné* duvar örgüsü örneği İznik sur duvarları Duvar 88'de görülmektedir (Foss vd. 1986: 274, fig. 35). İznik surlarının Duvar 88'i kapsayan kısmı, İmparator I. Alexios Komnenos dönemi ve hemen sonrasında bir Komennos Hanedanlığı dönemi onarımına aittir (Foss vd. 1986: 112). Hemen tüm incelemelerde duvar örgüleri, dönemin gelenek ve biçem özelliklerini yansıtmalarına dayanarak aynı duvarda öncesi ve sonrasında farklı tekniklerde yapılan örgülerin başka yapı duvarlarındaki benzerlerine göre tarihlemeleri yapılmaktadır.

Dönemin mimarisinde duvar örgüleri neredeyse eşzamanlı olarak MS 10. yüzyılda ve sonrasında çeşitlenmişlerdir. İkonoklazma hareketinin yaşandığı ve nerdeyse hiçbir mimari ve görsel sanat etkinliğinin olmadığının sanıldığı dönemlerde başkent dışında, MS 8. ve 9. yüz-

Res. 7: Hereke Kale, doğu duvarı (Müze arşivi).

Res. 8: Doğu duvarı yakın görüntü (Müze arşivi).

yıllarda, özellikle de Bithynia'da manastır yapımı ve yoğun bir mimari etkinlik içinde olunduğu, Trilye'deki Fatih Camii gibi yapılardan bilinmektedir (Mango 1978: 144). Niketiaton/Eskihisar bu manastırlardan biri olup MS 9. yüzyılda *magister* Sergius tarafından manastır olarak kurulduğu belirtilmektedir (Foss 1996: 84).

MS 10. yüzyıl Makedon Hanedanlığı döneminde ise hanedanlığın kurucusu İmparator I. Basileios, imparatorluğu durgunluktan çıkarmak için *renovatio imperii romani* gibi siyasi bir politika güttüğü bilinmektedir (Mango 1978: 158). Makedon Hanedanlığı döneminde imar faaliyetlerinin artmasına karşın yapıların ölçeğinin küçüldüğü kiliselerin halka açık olmayıp özele hizmet veren yapılar olmasına karşın, başkent dışında ruhban sınıfın yolculuklarında konaklayabilecekleri *metochia* olarak tanımlı yapılar yaptıkları bilinmektedir. MS 10. yüzyılda yalın bir paketleme olarak görülmeye başlanan *cloisonné* tekniğinin süslü ve zarif örnekleri de yine Fenari İsa Camii/Konstantinos Lips Manastırı yapısına 13. yüzyılda İmparatoriçe Theodora'nın eklettiği güney kilisesinde görülmektedir.

Sonuç

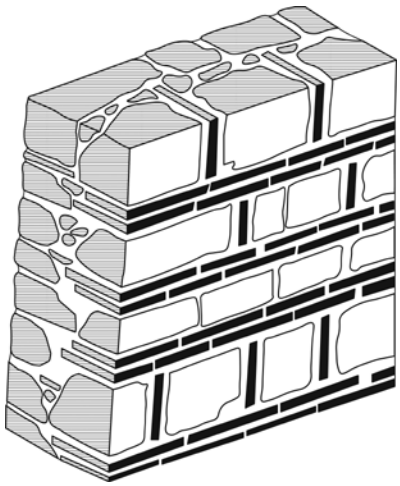
Özetle Hereke kalesinin doğu duvarı (Duvar 3) çerçeveli duvar tekniği ile örülü olma özelliği taşımakla yapının en erken ve güvenli tarihleyebileceğimiz mimari öğesini oluşturmaktadır. MS 10. ve 11. yüzyıla tarihlenebilen Duvar 3'ün tarihlenmesi kalede bulunan küçük eser buluntular arasında sırlı seramiklerden en erken döneme tarihli olan beyaz hamurlu sırlı seramiklerin tarihi ile örtüşmektedir. Yazılı kaynaklardan Anna Komnenos'un İmparator Alexios'un Hereke'nin karşı kıyısına bir kale yaptırdığını belirtmesi de Hereke kalesinin tarihlenmesi için bir *terminus ante quem* oluşturmalıdır. İmparator I. Alexios Komnenos, MS 11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başında Hereke'de zaten bir kale var olduğundan Hereke'ye değil karşı kıyısına kale yaptırarak, körfezi her iki yakadan karşılıklı koruma ve Türk akınlarını durdurma amacı gütmüştür.

Hereke'nin daha erken tarihte yazılı kaynaklarda belirtilmesinin de değerlendirilmesi gerekir. Bir toponim olarak Hereke, MS 6. yüzyılda bir *megiston emporion* olarak dönemin bir yazılı kaynağında bahsedilmektedir. Önemli ve büyük bir ticaret limanının bir burç veya bir kale gibi bir askerî yapı ile korunmaması düşünülemez. Kalenin erken dönemde günümüze kalanı son hâli ile aynı ölçek ve planda olmasa da bir ilk, birincil yapım dönemi olmalıdır.

Hereke'den büyük ve önemli ticaret limanı olarak MS 6. yüzyıl kaynağında bahsedilmesi, limanın daha eski tarihli kurulduğunu da göstermektedir. Aksi takdirde MS 6. yüzyılda İmparator Iustinianus'un resmî tarihçisi Prokopios, imparatorun tüm imar etkinliklerini anlattığı *de aedificii* başlıklı kitabında bu limanın inşasından da bahsederdi.

Hereke limanının aynı zamanda üreten bir ticaret limanı olduğunu kale kazılarında bulunan sırlı seramikler göstermiştir. Hereke üretimi sırlı kaplarının şekil, hamur ve bezeme açısından benzerlerinin Çobankale, Eskihisar, İznik Roma Tiyatro ve hatta Troya ve Bergama sırlı seramikleri arasında görülmesi dağılım alanının boyutu ve ticaretin zenginliğinin de göstergesidir.

Hereke limanının Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde de işlek olduğu ve 19. yüzyılda kurulan halı üretim atölyeleri ile başkent İstanbul ile bağlantılı kültürel ve ticari bağını koruduğu da anlaşılmaktadır.

Res. 9: *Cloisonné* duvar örgü çizimi (Çiz. K. O. Arabacı).

Katkı Bildirim

2011 yılı kazılarında Kocaeli Müze uzmanları kazıları yürütmüşler ve buluntuları müzeye getirmişlerdir. 17 kasa hâlinde depoya kaldırılan sırlı ve sırsız seramiklerden, Kocaeli Müze Müdürlüğü izinleri ve KOÜBAP SYL-2022-2812 numaralı proje desteği ile 2021- 2022 arasında sırlı seramiklerin belgelemesi ve kataloğu çıkarılmıştır; Kocaeli Üniversitesi Malzeme ve Metalürji Laboratuvarlarında LM ve SEMEDX uygulanarak malzeme karakterizasyonu odaklı arkeometri çalışmaları yapılmıştır. Belgeleme çalışmasına G. Erden, S. Gürelsu Çağlayan ve K. O. Arabacı katılmışlardır.

NOTLAR

[1] Roma Devlet Yolu- *cursus publicus* kullanımının kuralları ve düzenlemesine bağlı olarak yol üstünde durulacak yerler ve türü belirlidir: *Mutatio*- yolculuk aracı, binek hayvan veya taşıtın, atlı arabanın değiştirilmesi için durulan ve kısa soluklanan yer; *mansio* ise konaklama ve yeme içme için bir hanı olan ve hatta nalbant, marangoz gibi küçük tamir ihtiyaçlarının da görüldüğü tam teşekküllü konaklama yeri. Bu yol MS 9 ve 10. yüzyıllarda *demosios dromos* olarak bilinirdi.

[2] Yahudi Jacob'ın doktrini konumuz dışında olmakla beraber ilgilenenler G. Dagron ve V. Déroche'un 1991 yılı yayını *Doctrina Jacobi, Travaux et Mémoires,* 11. Paris kitabına veya 2010 yılında aynı metin ve diğer değerlendirmeler birlikte yeniden yayınını aynı yazarlar tarafından *Juifs et Chrétiens en Orient Byzantin. Bilans de Recherce 5.* Paris yayınında bulabilirler.

[3] Villehardouin 460'da "avait commencé à fortifier un château au Caracas" olarak belirtse de mimari ve tarihsel gerçeklik kalenin daha erken döneme ait olduğuna işaret etmektedir.

[4] Kocaeli kent merkezinin 10 km kuzeyinde tepelere kurulmuş olan Kocaeli Üniversitesi'nin posta adresi yakın zamana kadar İstanbul Yolu 10. km olarak belirtilirdi.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Amminaus Marcellinus, *Rerum Gestarum,* XIV-XXXI. (çev. J. C. Rolfe), Harvard University Press, Cambridge-Massachusets 1935.

Anna Komnena, *Alexiad*. (Çev. E. R. A. Sewter), Penguin Classics, Baltimore 1969.

Eusebius Caesariensis. *Vita Constantini-The Life Of The Blessed Emperor Constantine* (http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/02650339,_EusebiusCaesariensis,_Vita_Constantini_%5BSchaff%5D,_EN.pdf).

Itinerari Augusta, *Die Itineraria Antonini Augusti (Itinerarium provinciarum und Itinerarium maritimum*), (Çev. A. Stewart), Itinerari Burgundelisa ve Hiers, Londra 1887.

Malalas, *The Chronicle of John Malalas*. (Çev. E. Jeffreys vd.), Melbourne 1986.

Prokopios, *Historia Arcana- Gizli Tarih*. (Çev. R. Atwater), University of Michigan Press, Ann Arbor 1961.

Prokopios, *De Aedificii-Buildings*, Kitap VII. (Çev. H. B. Dewing ve G. Downey), Massachusets 1954.

Stephanos ho Byzantinos, *Ethnicorum.* (Çev. A. Meineke), Berolini 1849.

Tabula Peutingeriana, *Codex Vindobonensis* 324. (Der. E. Weber), Akademische Druck-u, Verlangsanstalt, Graz 1976.

Villehardouin, Geoffroi de. *Histoire De La Conquete de Constantinople.* (Çev. H. de Valenciennes), Librarie Hachette, Paris 1870.

Modern Kaynaklar

Belke, K. 2020. *Bithynien und Hellespont*. *Tabula Imperii Bizantini* 13. ÖAW, phil.-hist. Kl., Denkschriften 513, Viyana.

Derschwam, H. 1992. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. (*Çev. Y. Önen), Kültür Bakanlığı, Ankara.

Dirimtekin, F. 1959. "Hereke". *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 1: 8-10; res. 19-23; plan 1-2.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Foss, C. 1988. "Strobilos and Related Sites", *Anatolian Studies* 38: 147-174.

Foss, C. 1996. *Survey of Medieval Castles of Anatolia* II. British Institute of Archaeology at Ankara, Oxford.

Foss, C., D. Winfield, C. Fossi ve D. Winfield 1986. *Byzantine Fortifications. An Introduction*. Pretoria, Güney Afrika.

French, D. 1988. *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* 2: *An interim catalogue of Milestones.* British Archaeological Reports, Oxford.

Honigmann, E. 1936. "Un itinéraire arabe à travers le Pont", *Annuaire de L'institut de Philologie et d'Histoire Orientalis et Slaves* IV: 263-271.

Huxley, G. 1975. "A List of ἁπλήκτα", *Greek Roman and Byzantine Studies* 16/1: 87-93.

Kaplan, M. 2000. "Quelques remarques sur les routes à grande circulation dans l'Empire byzantin du VIe au XIe siècle", J.-M. Sansterre ve A. Dierkens (yay.) *Voyages Et Voyageurs À Byzance Et En Occident Du VIe Au XIe Siècle*: 83-100. Genève.

Malamut, E. 2000. "Des voyages et de la littérature voyageuse à Byzance: un autre espace, une autre société (IVe-XIIe siècles)", J.-M. Sansterre ve A. Dierkens (yay.) *Voyages Et Voyageurs À Byzance Et En Occident Du VIe Au XIe Siècle*: 189-213. Genève.

Mango, A. C. 1978. *Byzantine Architecture*. H. N. Abrams, New York.

Müze Kaz. Rap. 2011. *Kocaeli Müze Müdürlüğü 2011 Yılı Hereke Kalesi Kazı Raporları* (Yayımlanmamış Rapor).

Nicol, D. M. 2002. *The Last Centuries of Byzantium,* 1261-1453. Cambridge University Press, Cambridge.

Ousterhout, R. G. 2008. *Master Builders of Byzantium*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.

Ramsay, W. M. 1890. *The Historical Geography of Asia Minor*. Book on Demand Ltd., London.

Şahin, S. 1973. *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*. Yayımlanmamış Doktora tezi, Westfälische Wilhelms-Universität zu Münster.

Şahin, S. 1978. "Die Orte Strobilos und Pylai beim heutigen Yalova: Überlegungen zur Topographie der Südküste des Golfes von Nikomedeia- İzmit", *Inschriften Griechischer Stadte Aus Kleinasien. Bithynische Studien* 7: 29-49.

Uzun, M. 2021. "İzmit Körfezi Kıyılarında İnsan Kaynaklı Jeomorfolojik Değişimler ve Süreçler", *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* 7: 61-81.

Yüce, R. 2009. *Kocaeli Tarih ve Rehberi*. Demkar Yayınevi, İstanbul.